

9. Любецька М. М. Аналіз зарубіжного досвіду надання соціальних послуг, здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають ускладнених життєвих обставинах. Інвестиції: практика та досвід, 2020 № 19. С. 109-116
10. Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.00.01. Львів, 2015. 230 с.
11. Романець О. В. Система соціального захисту: досвід Франції. Наукові записки, 2008. № 10. С. 408-416
12. Тимофіїв Р. М. Роботодавець, як суб'єкт соціального захисту працівників: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Львів, 2019. 226 с.
13. Чеберянюк О. В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка, 2020. № 5. С. 43-51
14. Basic indicators of labour and social protection in the Czech republic. URL: <https://cutt.ly/eRutSa9> (Дата звернення: 14.10.2020)
15. Zákon o platu a dalších náležitostech spojených s výkonem funkce představitelů státní moci a některých státních orgánů a soudců a poslanců Evropského parlamentu: Zákon ze dne 26. září 1995. URL: <https://cutt.ly/sRy5WVa> (Дата звернення: 14.10.2020)
16. Zákon o státní službě: Zákon ze dne 1. října 2014. URL: <https://cutt.ly/GRy53dJ> (Дата звернення: 14.10.2020)
17. Zákon o vojácích z povolání: Zákon č. 221/1999 Sb. URL: <https://cutt.ly/KRy6kCR> (Дата звернення: 14.10.2020)
18. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2016. №4 С. 43.
19. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. №40. С. 1970.

УДК 349.3

Деніга О.П.,
Кандидат юридичних наук, здобувач
Науково-дослідного інституту
публічного та приватного права

НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті розкрито сутність понять “держава”, “суб'єкт права”, “суб'єкт права соціального забезпечення”. Надано авторську дефініцію держави як суб'єкта права соціального забезпечення.

Ключові слова: держава, суб'єкт права, соціальне забезпечення, законодавство, соціальна допомога.

In the article revealed the essence of the concepts of "state", "subject of law", "subject of social security law". The author's definition of the state as the subject of social security rights is given.

Keywords: state, subject of law, social security, legislation, social assistance.

На сьогодні в нашій державі відбуваються радикальні зміни у відносинах держави і суспільства. Розвиток України як соціальної правової держави спонукає налагодженню відносин партнерства та співробітництва між державою й кожною окремою особистістю. Водночас, існують

сфери, у яких особа є повністю залежною від держави та її політики. Однією із таких сфер є соціальне забезпечення, у якому держава є суб'єктом, що надає допомогу, а особа суб'єктом, який її отримує. Держава, захищаючи права громадян, використовує даний інститут для взаємодії із ними та забезпечення власних інтересів. Проте, більш очевидним є значення того захисту від соціальних ризиків, який надається особам, що потребують підтримки і допомоги зі сторони суспільства та держави.

Специфічний характер держави як суб'єкта права соціального забезпечення проявляється у тому, що реалізацію її функцій здійснюють спеціально створені для цього органи. На сьогодні не є встановленою навіть сутність відмінностей між окремими суб'єктами, а переважна більшість досліджень у цій сфері ґрунтуються на цивілістичному баченні суб'єктів правових відносин. Саме тому поняття, сутність та ознаки держави як суб'єкта права соціального забезпечення потребують встановлення, а вже розроблені у правовій доктрині елементи – теоретичного переосмислення.

У цілому, дане питання є новим для вітчизняної науки і досліджувалось лише як елемент більш загальних наукових інститутів. Серед дослідників, які в тій чи іншій мірі звертались до його аналізу, виділимо таких як: Н.Б. Болотіна, В.Я. Буряк, С.В. Жадан, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, О.І. Кульчицька, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, І.С. Ярошенко, О.М. Ярошенко та багато інших. Водночас, у вітчизняній науковій літературі дана проблема переважно розглядається у контексті місця держави серед інших суб'єктів права соціального забезпечення, в той час як її поняття та сутність у даному аспекті залишається невстановленою, що й актуалізує необхідність дослідження даної теми.

К.Г. Волинка пояснює поняття держави як політичну організацію суспільства, що забезпечує його єдність і цілісність, здійснює за допомогою апарату державної влади управління справами суспільства, реалізує суверенну публічну владу, що надає праву загальнообов'язкового значення, гарантує права і свободи людини і громадянина, законність і правопорядок [1, с. 39]. Відмітимо, що даний дослідник також розглядає державу саме як організацію, тобто певне соціальне згрупування осіб з метою вирішення спільних завдань та досягнення визначеної мети – у даному випадку щодо забезпечення єдності і цілісності суспільства та управління його справами.

Найдоцільнішим вбачаємо саме загальний підхід, у якому склалось розуміння держави як організації суспільства, якій притаманна особлива структура та діяльність якої спрямована на управління його справами. Таке бачення знайшло підтримку і у науковій літературі, зокрема на це указує Г.П. Клімова [2, с. 163-164]. Отже, слідуючи до проаналізованих концепцій, державою є передусім форма організації суспільства, тобто певний тип організації життєдіяльності людей, за якого відбувається максимально ефективно її забезпечення. Щодо структури даної форми, у науковій літературі наявні різні позиції, проте у цілому вони є подібними. Більшість дослідників до них відносять територію, населення і публічну владу. Саме наявність таких елементів відрізняє державу від додержавних та інших існуючих нарівні з нею суспільних утворень. При аналізі загальнотеоретичної концепції до елементів держави ми відносили територію, населення, апарати управління й примусу та право, проте останніх три складових у сукупності є елементами публічної влади. Хоча аналіз наукової літератури засвідчує, що елементному складу держави характерні й інші властивості, які є другорядними щодо вищезазначених, проте їх виділення дозволяє належним чином встановити сутність держави.

Ю.А. Хоптяр виділяє наступні ознаки, наявність яких дозволяє встановити чи відбулась трансформація того чи іншого народу в державне утворення, чи ні: 1) суверенітет; 2) громадянство; 3) спеціальний апарат; 4) правові акти; 5) податки і позики; 6) публічна влада [3, с. 17-18]. Деякі із даних елементів є притаманними працям інших науковців, тому детально зупинимось на тих, які відзначаються авторською специфікою. Так, суверенітетом є верховенство влади держави, її неподільність та самостійність у відносинах в межах кордонів, а також рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами. У повній мірі погоджуємось із важливістю виділення даного елемента, адже відсутність суверенітету означає можливість інших держав мати вплив на рішення

всередині держави. В такому разі актуальність інших елементів є сумнівною. Громадянством є правовий зв'язок між особою і певною державою, що визначає їхні права та обов'язки. Виділення населення як безсумнівного елемента державної структури обумовлює необхідність встановлення його зв'язків із іншими складовими. Відносини між державою та населенням відбуваються лише у разі наявності у них взаємних прав і обов'язків, які і визначаються громадянством. В свою чергу, держава та її муніципальні утворення можуть функціонувати лише за умови їх фінансового забезпечення, яке здійснюється у першу чергу шляхом стягнення податків із населення, підприємств і організацій. Таким чином, без податків існування держави є неможливим. Щодо кредитів і позик, також виділених автором, їх роль не є настільки фундаментальною, як інших проаналізованих елементів. Наявність таких спільних рис, і водночас, розходжень у позиціях авторів свідчить про те, що елементи структури держави варто розділити на дві групи – основні та похідні. Основними є територія, населення і публічна влада, які мають визначальне значення для усього інституту, а похідними – суверенітет, громадянство та податки, необхідність виділення яких витікає із аналізу основних елементів.

Схожі концепції пропонують й науковці науки теорії держави і права. Так, К.Г. Волинка до властивостей держави відносить наявність публічної влади, територіальну організацію населення і здійснення публічної влади в територіальних межах, суверенітет, податкову систему і податки, зв'язок держави і права, символи, пам'ятні дати, атрибути, специфічні методи [1, с. 39-42]. Серед властивостей, непроаналізованих у даній роботі, виділимо у першу чергу територіальну організацію, нерозривний зв'язок держави і права та специфічні методи. Ознака територіальної організації полягає у тому, що кожна держава має локалізовану територію, яка становить її матеріальну базу і без якої держава не може існувати. Нерозривний зв'язок держави і права проявляється у тому, що за допомогою права відбувається легітимізація держави і державної влади, а остання в свою чергу здійснює свої функції у правових межах. Серед специфічних методів виділяються у першу чергу метод примусу, тобто психологічний, матеріальний та фізичний вплив уповноважених органів держави на особу з метою, а також переконання - вплив на волю і свідомість людини ідейними і моральними засобами примусити її діяти в інтересах держави.

М.В. Цвік та О.В. Петришин виділили наступні властивості: територіальний характер, громадянство, наявність політичної влади, здатність видавати закони та інші правові акти, наявність чиновництва і формування військових контингентів, соціальна база [4, с. 73-77]. Аналізуючи, дану концепцію, звернемо увагу на ознаки наявності формування військових контингентів та соціальної бази. Щодо першої, вона у наявності в держав армії та поліції. Соціальна база полягає у диференціації населення, що означає можливість поділу населення на певні групи.

Тож на підставі здійсненого аналізу, визначимо **державу** як особливу суверенну територіальну форму згурпування суспільства з метою вирішення спільних завдань та управління його справами шляхом керівництва й видання правових актів, що має апарати управління і примусу, податкову систему і податки, специфічний правовий зв'язок із населенням, що визначає їхні права та обов'язки.

Аналізуючи поняття «суб'єкт права», варто відзначити, що у науковій літературі вказується на неприпустимість ототожнення даного терміну із поняттям «суб'єкт правовідносин». Наприклад, О.І. Кульчицька відмічає, що не всі суб'єкти права можуть бути суб'єктами правовідносин, але всі суб'єкти правовідносин завжди є суб'єктами права. Щоб стати суб'єктом правовідносин, особа повинна мати правосуб'єктність, яка охоплює, крім правоздатності та правового статусу, ще й дієздатність [5, с. 5]. Таку позицію вважаємо допустимою із огляду на сутність терміну «правосуб'єктність» та необхідність її наявності в усіх суб'єктів правовідносин, з огляду на теорію права. На протигагу даній позиції С.Л. Лисенко та В.В. Копейчиков вказують на можливість ототожнення категорій «суб'єкти права» та «суб'єкти правовідносин», а суб'єктами правовідносин (суб'єктами права) розглядаються учасники правовідносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки [6, с. 227]. На підставі цього можна зробити наступні висновки: 1) «суб'єкти

права» та «суб'єкти правовідносин» не ототожнюються; 2) поняття «суб'єкт правовідносин» є вужчим за поняття «суб'єкт права»; 3) «суб'єкт права» характеризується наявністю правоздатності, а «суб'єкт правовідносин» правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю.

У юридичній енциклопедії поняттям «суб'єкт права» позначається фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин [7, с. 138]. Із такою позицією не погодимось, оскільки укладачі по суті ототожнили поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Більше того, обмеження складу даної категорії лише фізичними чи юридичними особами також не є вірним.

Звертаючись до наукової літератури виділимо концепцію С.С. Алексєєва. З точки зору дослідника,

С.С. Алексєєв вважає, що для суб'єкта права характеризується двоаспектно: 1) це учасник суспільних відносин, який за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, що володіє зовнішньою відокремленістю, персоніфікованістю, здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; 2) це реально здатна брати участь у правовідносинах особа, яка набула властивості суб'єкта права в силу юридичних норм [8, с. 138]. Дану концепцію вважаємо вдалою, адже вона розкриває багатогранність досліджуваної категорії. Обмеження розкриття поняття виключно участю у правовідносинах не дозволяє встановити співвідношення поняття «суб'єкт і права» із подібними категоріями, зокрема такими як «суб'єкт правовідносин». Аналізуючи модель С.С. Алексєєва можна дійти до висновку, що до його ознак належать: 1) приналежність суб'єктам суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; 2) зовнішня відокремленість; 3) персоніфікованість; 4) здатність виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; 5) набуття властивості суб'єкта права в силу юридичних норм. Також звернемо увагу на те, що суб'єкт права з точки зору дослідника не є учасником правовідносин, проте «реально здатний брати участь в них». Даний момент підтверджує зроблені нами раніше висновки.

Отже, **суб'єктом права** є індивідуально визначена особа, соціальна група чи організація, що володіє суб'єктивними юридичними правами та обов'язками, здійснює цілеспрямовану діяльність, здатна виробляти, виражати та виконувати волю і наділена можливістю брати участь у правовідносинах.

У науковій літературі поняття «суб'єкт права соціального забезпечення» не розкрито належним чином, тому варто погодитись із В.Л. Костюк, що даний термін позначає учасників суспільних відносин, які мають права та обов'язки у даній галузі. Тобто, суб'єктами права соціального забезпечення: 1) визнаються учасники суспільних відносин соціального забезпечення; 2) перебувають під дією норм права соціального забезпечення; 3) наділяються правами та обов'язками, повноваженнями у соціальному забезпеченні [9, с. 5]. Із даними твердженнями варто погодитись, оскільки вони прямо сліднують із встановленої нами сутності поняття «суб'єкт права» проте варто уточнити, що суб'єкти права соціального забезпечення не є учасниками суспільних відносин соціального забезпечення, а можуть бути учасниками відповідних відносин.

Інші дослідники переважно оперують поняттями «суб'єкт правовідносин соціального забезпечення», «суб'єкт права на соціальний захист», або взагалі не приділяють увагу формулюванню дефініцій. Наприклад, С.М. Синчук визначила суб'єктів правовідносин соціального забезпечення як правосуб'єктних відповідно до норм права соціального забезпечення осіб, які перебувають у реальному правовому зв'язку та взаємодією між собою, реалізуючи суб'єктивні юридичні права та обов'язки, що становлять їхній галузевий правовий статус [10, с. 83]. Не зважаючи на те, що нами встановлено відмінність категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», вони все ж є близькими за значенням, тому аналіз такої позиції є доцільним у контексті теми нашого дослідження. Сама дефініція є близькою до проаналізованих нами загальнотеоретичних, із урахуванням специфіки соціального забезпечення. Суб'єкти розглядаються через призму зв'язків між собою та із нормами права соціального забезпечення. Також звернемо

увагу на формулювання «галузевий правовий статус», що свідчить про те, що права та обов'язки суб'єкта забезпечують особі здійснення її можливостей лише у певній сфері суспільних відносин.

І.С. Ярошенко роз'яснює поняття суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення як фізичну особу та державний орган, які є носіями суб'єктивних прав та обов'язків [11, с. 8]. Така дефініція по своїй суті є загальнотеоретичною, а про її притаманність відносинам соціального забезпечення свідчить лише особливий суб'єктний склад, який становить фізична особа та державний орган. Проте, у контексті розкриття сутності суб'єкта права соціального забезпечення використання такої концепції не є доцільним, оскільки вона не встановлює усіх характерних рис досліджуваного інституту.

Переходячи до інших близьких за правою природою категорій, Н.Б. Болотіна визначає суб'єктів права на соціальний захист як фізичних осіб, які згідно з Конституцією та законодавством України мають право на соціальний захист та є потенційними учасниками соціально-захисного правовідношення [12, с. 160]. Така дефініція водночас має як позитивні аспекти у контексті нашого дослідження, так і недоцільні. Наприклад, для соціального захисту обмеження суб'єктного складу фізичними особами є допустимим, оскільки та ж держава не може бути суб'єктом соціального захисту. З іншої сторони вважаємо вдалим відзначення дослідницею того, що кожен суб'єкт права на соціальний захист, як і суб'єкти права соціального забезпечення, є потенційними учасниками соціально-захисних (забезпечувальних) правовідносин, що вже було встановлено нами у даній роботі.

О.І. Кульчицька здійснила встановлення саме досліджуваного нами терміну. З точки зору дослідниці, суб'єктом права соціального забезпечення є особа, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу є носієм визначених законом прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення та правовими ознаками якого є правоздатність [5, с. 9]. З-поміж проаналізованих нами концепцій, зазначена дефініція є найвдалішою. По-перше, вона безпосередньо стосується саме досліджуваного нами інституту. По-друге, автор акцентувала увагу на галузевій специфіці, наголосивши на притаманності таким суб'єктам галузевого правового статусу. Водночас не погодимось із формулюванням «суб'єктом права є особа», оскільки в даній роботі нами встановлено, що коло суб'єктів соціального забезпечення є значно ширшим, тому його обмеження лише індивідами є недоцільним.

Тому, із урахуванням здійсненого у роботі аналізу зробимо висновок, що **суб'єктом права соціального забезпечення** є індивідуально визначена особа, соціальна група чи організація, що володіє суб'єктивними юридичними правами та обов'язками у сфері соціального забезпечення та галузевим правовим статусом, здійснює цілеспрямовану діяльність, здатна виробляти, виражати та виконувати волю і наділена можливістю брати участь у правовідносинах соціального забезпечення.

Щодо видів суб'єктів права соціального забезпечення, то у вітчизняній науковій літературі існує однаковість поглядів стосовно даного питання. Так, О.І. Кульчицька з-поміж низки критеріїв щодо їх розподілу найдоцільнішим вважає розмежування за змістом прав і обов'язків, якими їх наділено у сфері соціального забезпечення. Зважаючи на це, дослідницею виділено три види суб'єктів: 1) суб'єкти права на соціальне забезпечення; 2) суб'єкти, які надають соціальне забезпечення; 3) суб'єкти, які сприяють в отриманні соціального забезпечення. При цьому суб'єкти двох останніх груп позначені єдиним поняттям – «суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення» [5, с. 6]. Іншими словами, суб'єктами права на соціальне забезпечення є та група, що отримує соціальне забезпечення, і ті групи, які здійснюють та сприяють цьому отриманню. Таку ж концепцію фактично дублює В.Л. Костюк [9, с. 9], роз'яснюючи що останню групу становлять суб'єкти, які сприяють в отриманні певного виду соціального забезпечення.

Із урахуванням зроблених у даній роботі висновків, держава як суб'єкт права соціального забезпечення – це особлива суверенна територіальна форма згурпування суспільства, що здійснює вирішення завдань соціального забезпечення, і яка у праві соціального забезпечення є суб'єктом,

наділений суб'єктивними юридичними правами та обов'язками та галузевим правовим статусом, здійснює цілеспрямовану діяльність, здатна виробляти, виражати та виконувати волю і наділена можливістю брати участь у правовідносинах соціального забезпечення.

Від інших суб'єктів держава відрізняється тим, що може належати лише до групи учасників, які надають соціальне забезпечення. Суб'єктами які отримують соціальне забезпечення можуть бути лише особи чи, у окремих випадках, сім'ї. Водночас, суб'єктами, що надають соціальне забезпечення, можуть бути як держава, так і недержавні суб'єкти, зокрема недержавні пенсійні фонди. З-поміж інших суб'єктів держава виділяється широтою своїх функцій, повноважень та завдань, які вона вирішує. Для прикладу: недержавний пенсійний фонд функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному порядку [13]. Водночас, держава виконує схожі функції стосовно усіх передбачених чинним законодавством видів соціального забезпечення, а також виконує широкий спектр інших функцій – від розробки та реалізації державної політики у сфері соціального забезпечення до безпосередньої допомоги особам, які її потребують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2003. — 240 с.
2. Клімова Г. П. Концептуальні підходи до аналізу поняття "Держава" / Г. П. Клімова // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2015. - № 2. - С. 161-169.
3. Хоптяр Ю.А. Основи правознавства : навч. посіб. / Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : ПП "Медобори-2006", 2011. – 296 с.
4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2009. — 584 с.
5. Кульчицька, Олена Іванівна. Суб'єкти права соціального забезпечення України [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Кульчицька Олена Іванівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2007. - 20 с.
6. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенко та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенка, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. - К.: 1 «Укреникл», 1998. - 733с.
8. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. II – М.: Юрид. лит. 1982. – 360 с.
9. Костюк В.Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види / В. Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kvlotv.pdf>.
10. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення : суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія / С. М. Синчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422с.
11. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
12. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
13. Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України від 28.11.2003 — 2003 р. - № 47. - стаття 372